

Skóli

Heimskautarefur

Fjallarefur

Nafn nemanda

Kennitala

Áfangi

Önn

Kennari: Nafn kennara

Efnisyfirlit

	Bls.
1 HEIMSKAUTAREFUR.....	3
1.1 NAFNGIFTIR.....	3
1.2 ÞEKKT NÖFN YFIR MELRAKKA.....	3
2 EINKENNI	4
2.1 UNDIRTEGUNDIR	4
3 ÚTBREIÐSLA HEIMSKAUTAREFS	5
3.1 ÆTI OG LIFNAÐARHÆTTIR	5
4 FÆÐUVAL.....	6
4.1 ÍSLENSKA TÓFAN.....	6
4.2 REFARÆKT.....	6
4.3 LOÐDÝRARÆKT Á ÍSLANDI	6
5 HEIMILDIR.....	7

Yfirlit yfir töflur

TAFLA 2.1: UNDIRTEGUNDIR HEIMSKAUTAREFA

TAFLA 4.1: FUGLAR SEM REFIR LIFA Á

Yfirlit yfir myndir

MYND 1.1: HEIMSKAUTAREFUR

MYND 2.1: HVÍT TÓFA Í VETRARBÚNINGI

MYND 3.1: HEIMKYNNI HEIMSKAUTAREFSINS

1 Heimskautarefur¹

Heimskautarefur eða fjallarefur, einnig nefndur tófa eða refur á íslensku, er tegund refa af ættkvísl refa sem tilheyrir hundaætt. Heimskautarefurinn er eina landspendýrið í íslensku dýraríki, sem hefur borist til Íslands án aðstoðar manna. Tófur má finna um allar Norðurslóðir. Tegundin er í útrýmingarhættu í Noregi, Svíþjóð og Finnlandi og á eyjum við austur Síberíu. Heimskautarefurinn lifir á eyjum og meginlöndum allt í kringum Norðurslóðir. Á tveimur svæðum er stofninn í útrýmingarhættu, annars vegar á Fennóskandíuskaganum, þar má nú einungis finna refi af þessari tegund hátt til fjalla í suður Noregi og norður Svíþjóð og þar að auki nyrst í Finnlandi og á norðurhluta Kolaskaga og hins vegar á eyjunum austan við Kamtsjatkaskaga.

Mynd 1.1: Heimskautarefur

1.1 Nafngiftir²

Melrakki er eitt elsta ritaða nafn tegundarinnar hér á landi en þar er tilvísun í mjöll (mel) og hund (rakki) úr fornu norrænu máli. Algengasta nafnið er refur en tófa er einnig mjög þekkt. Kvendýrið er gjarnan kallað læða og karldýrið steggur eða refur. Afkvæmi refsins nefnist yrðlingur. Melrakki finnst á meginlöndum og eyjum norðurheimskautsins.

Ekkert annað dýr á Íslandi hefur haft eins mörg heiti. Má það meðal annars rekja til þeirrar algengu trúar um alla Evrópu að ekki megi nefna nafn hins illa upphátt til þess að kalla hann ekki fram.

Fyrir utan þau algengustu, refur og tófa, má nefna: dratt(h)ali, gortanni, lágfóta, melrakki, skaufhali, skolli og vembla. Refir sem leggjast á fé eru nefndir bitur, dýrbítur og bitvargur. Snoðdýr er tófa sem fær aldrei fallegan belg með vindhárurum. Refalæða sem lögst er í greni til að gjóta er kölluð grenlægja. Afkvæmið nefnist yrðlingur.

1.2 Þekkt nöfn yfir melrakka

1. Dratthali
2. Gráfóta
3. Holtapór
4. Lágfóta
5. Refur
6. Skaufhali
7. Skolli
8. Tófa
9. Tæfa
10. Vargur
11. Vembla

¹ Talið er að refir hafi komið til Íslands þegar í lok síðustu ísaldar fyrir um 10.000 árum og hafi upphaflega borist hingað með hafis. Íslenski refastofninn er mjög sérstakur vegna langvarandi einangrunar frá öðrum refastofnum.

² Karldýrin eru oftast nefnd *steggur* eða *högni* en einnig kemur fyrir að þeir séu nefndir *refur*. Kvendýrin eru nefnd *læða* eða *bleiða* en einnig kemur fyrir að þær séu nefndar *tófur*.

2 Einkenni

Tófan er einstaklega vel hæf til að lifa í heimskaualoftslagi og hefur mjög þéttan feld sem einangrar hana vel, jafnvel í miklum kulda. Um 70% af feldinum er undirhár sem gerir það mögulegt að halda eðlilegum líkamshita þó umhverfið fari allt niður í 35°C frost. Tófan hefur mjög stutt skott, trýni, háls og lítil eyru miðað við aðrar refategundir og hefur þróast þannig til að takmarka hitatap. Tófan er aðallega á ferðinni að degi til, ekki síst í ljósa-skiptum kvöldi og morgna. Tvö meginlitarafbrigði eru af tófu, hvít dýr og mórauð. Mórauðu tófunar eru dökkbrúnar allt árið um kring. Á Íslandi eru um 70% dýranna mórauð en á heildina litið er hvíta litarafbrigðið í miklum meirihluta. Mórauðir refir eru einkum á eyjum og við strendur, en á meginlandi Síberíu og stærstum hluta heimskautasvæðis Kanada eru hvítir refir um 90% af stofninum.

Mynd 2.1: Hvít tófa í vetrarbúningi

Tófur verða villtar 6–10 ára gamlar, en geta orðið allt að 20 ára undir mannahöndum. Fullorðnir íslenskir refir eru á bilinu 3–4,5 kg að þyngd. Líkaminn er 40–70 cm frá trýni aftur á rass, skottið er svo 30 cm í viðbót.

2.1 Undirtegundir³

Tafla 2.1: Undirtegundir heimskautarefa

Undirtegundir heimskautarefa

Vulpes lagopus lagopus	(Fennóskandíuskagi og norðurhluti Rússlands)
Vulpes lagopus beringensis	(Beringseyjar austan við Kamtsjatkaskaga)
Vulpes lagopus fuliginosus	(Ísland)
Vulpes lagopus groenlandicus	(Grænland)
Vulpes lagopus hallensis	(Hall-eyja í Beringssundi)
Vulpes lagopus innuitus	(Við Point Barrow nyrst í Alaska)
Vulpes lagopus pribilofensis	(St. Georgeseyja og Pribilofeyjarnar í Alaska)
Vulpes lagopus semenovi	(Mednijeyja, ein af Komandorskíeyjum í Beringshafi)
Vulpes lagopus sibiricus	(Síbería)
Vulpes lagopus spitzbergensis	(Svalbarði)
Vulpes lagopus ungava	(Norðurhluti Quebec í Kanada)

³ Dýrafræðingar hafa greint ellefu undirtegundir heimskautarefa en fjöldi tegunda er umdeild.

3 Útbreiðsla heimskautarefs

Mynd 3.1: Heimkynni heimskautarefsins

Heimskautarefurinn lifir á eyjum og meginlöndum allt í kringum Norðurslóðir. Á tveimur svæðum er stofninn í útrýmingarhættu, annars vegar á Fennóskandíuskaganum, þar má nú einungis finna refi af þessari tegund hátt til fjalla í suður Noregi og í norður Svíþjóð. Að auki má finna þá nyrst í Finnlandi og á norðurhluta Kolaskaga, einnig á eyjunum austan við Kamtsjatkaskaga. Þeir eru einnig annars staðar á útbreiðslusvæðinu, frá norðurhluta Rússlands austur Síberíu, Alaska og heimskautasvæði Kanada. Á Grænlandi, Íslandi og Svalbarða er stofninn einnig í góðu ástandi. Jan Mayen og Björnøya (Bjarnarey við Svalbarða) eru þó undantekningar en þar var tófum útrýmt um 1930 vegna ofveiði. Aðstæður á útbreiðslusvæðinu eru mjög breytilegar, allt frá tiltölulega mildu loftslagi á suðurhluta Alaska og á eyjum í Beringssundi til freðmýranna á kanadísku heimskautaeyjunum og í Síberíu þar sem einna kaldast verður á jörðinni.

Útbreiðslan takmarkast að sunnan á meginlandssvæðunum af útbreiðslu rauðrefs (*Vulpes vulpes*). Rauðrefur drepur iðulega tófur og hrekur þær burtu þar sem vistarsvæði skarast enda er tófan um 25% minni en rauðrefurinn.

Útbreiðsla rauðrefs norður eftir ræðst af framboði af æti en rauðrefur er mun þurftarfrekari en tófa og þolir þar að auki miklu ver kulda.

3.1 Æti og lifnaðarhættir

Refurinn er bókstafleg alæta. Nyrst á Norðurslóðum er algengt að refir fylgi ísbjörnum⁴ og éti selshræ sem þeir leifa. Víðast hvar á útbreiðslusvæðinu lifa þeir aðallega á nagdýrum ýmiss konar, sérstaklega eru læmingjar mikilvægur hluti fæðunnar. Hræ af ýmsum toga, til dæmis af sjávarspendýrum, hreindýrum og sauðfé eru mikill þáttur í fæðuvalinu. Tófan fúlsar ekki heldur við úrgangi manna ef til fellur.

Refir safna gjarna fæðu ef nóg er framboðið, þeir grafa niður bita hér og þar til seinni tíma. Dýrafræðingar hafa sýnt fram á að tófan notar bæði lyktarskyn og minni til að finna felustaðina.

Steggurinn og læðan mynda þar sem heldur saman meðan bæði lifa. Yrðlingarnir fæðast eftir um 50 daga meðgöngu og er oftast um miðjan maí á Íslandi. Þeir eru blindir við fæðingu en augun opnast þegar þeir eru um 15 daga gamlir. Fyrstu þrjár vikurnar eru yrðlingarnir algjörlega háðir móðurmjólkinni en fara síðan að éta annað æti í auknum mæli. Við 6–10 vikna aldur venur læðan þá af spena. Yrðlingarnir fara fyrst að leita út fyrir grenið við fjögurra vikna aldur og eru þá enn dökkbrúnir á lit. Um átta vikna gamlir eru þeir búnir að fá litarfar fullorðna refa. Að öllu jöfnu fara yrðlingarnir af greni þegar þeir eru um það bil 12 vikna gamlir, sem er snemma í ágúst á Íslandi.

Stærsti hluti heimskautarefa lifir aðallega á læmingjum. Þar sem heimskautarefir lifa aðallega á læmingjum aðlagast tímgun þessum sveiflum. Fjöldi yrðlinga fylgir þessu, í góðum læmingjaárum getur læðan átt allt að 25 afkvæmi þó það sé sjaldgæft. Venjulega, og á það einnig við á Íslandi, eignast tófan um 6 yrðlinga á ári.

Greni refsins eru margvísleg og fer það eftir staðháttum. Oft eru þau í stórgrýtisurðum en þau geta einnig verið grafin í moldarjarðveg. Vitað er að greni geta verið notuð í áratugi og hugsanlega árhundruð. Þau geta þakið mjög stórt svæði, meðalstærð grenja sem var mæld voru í Noregi reyndist vera 363 m² og höfðu 27 innganga.

⁴ Ísbirnir berast með hafis til Íslands nokkrum sinnum á áratug en tilheyra ekki íslensku dýraríki enda enginn varanlegur stofn ísbjarna á landinu.

4 Fæðuval

Ólíkt refum á fjallahéruðum norðurhjarans, nýtur íslenska tófan afar fjölbreyttrar fæðu þó algengastir séu fuglar af ýmsu tagi. Hér á landi eru engir læmingjar, stúfmýs eða önnur nagdýr sem eru algeng á matseðli refa í öðrum löndum. Að auki eru hér engir rauðrefir, úlfar, gaupur, jarfar eða önnur stærri rándýr sem keppt gætu við tófur um fæðu. Sjófuglar, fýll, mávar og svartfugl eru mikilvægir við strendurnar en að sumarlagi inn til lands eru farfuglar, svo sem gæsir, vaðfuglar og spörfuglar aðalfæðan og rjúpa að vetrarlagi.

Tafla 4.1: Fuglar sem refir lifa á

Fýll	Vaðfuglar	Rjúpa	Lundar	Mávar
Gæsir	Langvíur	Æðarfuglar	Sjófuglar	Svartfuglar

4.1 Íslenska tófan

Íslenski refastofninn er mjög sérstakur vegna langvarandi einangrunar frá öðrum refastofnum og aðlögunar að sérstökum aðstæðum hérlendis enda greind sem sérstök undirtegund, *Alopex lagopus fuliginosus* (sem nánast má þýða sem sótarrefur). Þó er sennilegt að grænlenkar tófur hafi borist til Íslands með hafís öðru hverju þó engar heimildir séu til um það. Áætlað er að íslenski refastofninn árið 2007 hafi verið á bilinu 6.000–8.000 dýr.

Allt frá landnámi haf veiðar verið stundaðar á refum og var bændum og búaliði mjög illa við þá. Bæði var að tófan var talin skæður keppinautur um fugla ekki síst æðarfugla, egg þeirra og unga. En sérstaklega var sauðfé í hættu og einnig hænsni.

4.2 Refarækt

Refir hafa verið ræktaðir allengi erlendis en refarækt hófst á Íslandi upp úr 1930 og átti að glæða atvinnumögu-leika í sveitum. Sú ræktun leið undir lok eftir nokkra áratugi en hófst að nýju upp úr 1980. Árið 2004 voru 13 refabú á landinu og framleiddu þau um 15.000 refaskinn á ári.

4.3 Loðdýrarækt á Íslandi

Tvær refategundir eru notaðar í loðdýrarækt á Íslandi. Önnur tegundin er það afbrigði af heimskautaref sem oftast er nefnt blárefur og er um 90% af stofninum á Íslandi.

Blárefir⁵ eru upphaflega ættaðir frá Alaska en síðar hefur þeim verið blandað við refi frá Kanada, Grænlandi, Svalbarða og Síberíu. Þeir eru stærri en íslensku tófunar, oftast ljósari á litinn og miklu frjósamari.

Hin tegundin eru kallaðir silfurrefir og er það litarafbrigði af rauðref. Þar að auki eru ræktaðir svonefndir gullrefir sem einnig er litarafbrigði af rauðref. Rauðrefir, og þar með silfurrefir, geta átt afkvæmi með heimskautaref en þau eru ófrjó vegna þess að þetta eru skyldar tegundir.

Dagsetning

Nafn

⁵ Blárefir og villta tófan eru af sömu tegund og geta þau átt frjó afkvæmi innbyrðis. Það hefur oft komið fyrir þegar refir hafa sloppið úr búi.

5 Heimildir

Alderton, David. (1994). *Foxes, Wolves, and Wild Dogs of the World*. United Kingdom: Blandford Press.

Atvinnu- og nýsköpunarráðuneytið. (2003). Nefndarálit um vanda loðdýraræktarinnar. Skýrsla nefndarinnar. Sótt 14. júlí 2020 af: 2016 af: <https://www.atvinnuvegaraduneyti.is/media/Skyrslur/Nefndaralitolddy.pdf>

Heimskautarefur. (2016, 28. maí). *Wikipedia, Frjálsa alfræðiritið*. Sótt 14. júlí 2020 frá [//is.wikipedia.org/w/index.php?title=Heimskautarefur&oldid=1534573](https://is.wikipedia.org/w/index.php?title=Heimskautarefur&oldid=1534573)

Nowak, Ronald M. (1999). *Walker's Mammals of the World*. 6th edition. Johns Hopkins University Press.

Páll Hersteinsson, ritstj. og aðalhöfundur. (2004). *Íslensk spendýr*. Með vatnslitamyndum og skýringarmyndum eftir Jón Baldur Hlíðberg. Reykjavík: Vaka-Helgafell.

Wilson, Don E., and DeeAnn M. Reeder. (1993). *Mammal Species of the World*. 3rd edition. Washington: Smithsonian Institution Press.